

Josip Rastko Močnik
Filozofska fakulteta, Ljubljana
UDK 811.163.6'27«18/19»:316.75

Dva trenutka v odnosih med ideologijo in govornimi praksami: romantična zasnova nacionalnega jezika in njegov sodobni razkroj (Program)

V tečaju bomo obdelali razmerje med ideologijo in govornimi praksami v dveh obdobjih v zgodovini slovenskega jezika: ob romantični vzpostavitvi nacionalnega jezika in v sedanjih praksah v množičnem tisku. Pokazali bomo, da ideološki mehanizmi ne delujejo z neposrednim »pomenom« izrekov, temveč skoz postopke, ki ta pomen proizvajajo. Ideološki mehanizmi delujejo v materialnosti besedila, ki nam je dostopna s formalno analizo.

ideološki mehanizmi, narod, nacionalni jezik, estetska praksa, množični tisk

The course will address the relations between ideology and language in two periods of the history of Slovenia: the establishment of a national language during Romanticism and the present situation in the print media. It will be shown that ideological mechanisms do not operate through the direct »meaning« of an utterance, but through the processes that produce this meaning. Ideological mechanisms operate in the substantiveness of a text, which is accessible through formal analysis.

ideological mechanisms, nation, national language, aesthetic practice, print media

O ideologiji pogosto menijo, da je *drugoten sistem pomenjanja*: da deluje na podlagi prvotnega sistema, ki ga določajo pravila naravnega jezika. Temu umevanju ustrezno poskušajo ideologijo analizirati s koncepti, kakršna sta konotacija¹ ali mitologija.² V tem problemskem obzorju so izdelali vrsto duhovitih analiz;³ a predpostavko, da naj bi bil jezik ideološko nevtralen, je prepričljivo kritiziral že Vološinov (2008 [1929]), ki je postavil tudi izhodišča za alternativno teorijo: ta izhaja iz govornih praks in koncipira jezik kot začasen zgodovinski izid ideoloških bojev v jezikovni skupnosti.

V tečaju bomo obdelali razmerje med ideologijo in govornimi praksami v dveh obdobjih v zgodovini slovenskega jezika: ogledali si bomo vzpostavitev slovenskega nacionalnega jezika v Prešernovi estetski praksi na ozadju Čopovega jezikovnega programa in sedanje stanje, kakor ga lahko razberemo iz praks v množičnem tisku.

Ob odločilnem trenutku v zgodovini slovenskega jezika, ki sta ga ustvarila Čopov jezikovni program in Prešernova estetska praksa, bomo pokazali, da je nacionalni jezik zgodovinski produkt

1 Zamisel *konotativne semiotike* je prvi predstavil Hjelmslev (1963 [1943]). Roland Barthes (1957, 1964, 1990) je idejo teoretsko sistematiziral; v *Elementih semiologije* (1964, 1990) je napisal: »[...] konotacija, se pravi, razvoj sistema sekundarnih pomenov, parazitira, če lahko tako rečemo, na jeziku v strogem pomenu besede [...]« (1990: 154). V tem spisu je tudi izrecno izenačil konotacijo z ideologijo (1990: 202).

2 Barthes 1957.

3 Zlasti Barthes 1957, 1967.

govornih praks, ki jih, kakor vsako prakso, omogoča ideologija (Althusser 2000 [1970]). Če gledamo zgodovinsko in konkretno, moramo obrniti razmerje med jezikom in ideologijo: ideologije s svojimi praksami zgodovinsko tvorijo formacije, ki jim pravimo *jeziki*. Vtis *ideološke nevtralnosti jezika* je konstitutiven za neko posebno zgodovinsko jezikovno formacijo – za nacionalni jezik.⁴ Nacionalni jezik nam potemtakem lahko velja za »materialno eksistenco ideologije« v Althusserjevem (2000 [1970]) pomenu. V tečaju si bomo ogledali, kakšna je bila struktura te materialne eksistence ideologije ob njenih začetkih v romantiki in kakšna je zdaj, ko gre nemara že k svojemu zgodovinskemu koncu.

1. predavanje: Matija Čop – program za slovenski knjižni jezik

Čop je določil jezikovno politiko, ki je naposled zgodovinsko proizvedla slovenski nacionalni jezik, s krotkim in za naše uho nekoliko medlim izrazom »omikati (*kultivieren*) jezik«.⁵ Menil je tudi, da je najbolj smotno, če začnejo izvrševati to politiko v poeziji. Čop je torej priporočil, naj se začne jezik »omikati« z estetskimi praksami. Kako naj razumemo njegovo jezikovno politiko? – V seminarju bomo najprej razčlenili Čopove programske izjave. Potem bomo soočili Čopovo doktrino z malone sočasnimi Puškinovimi pogledi na književno tvornost v ruskem jeziku. Ugotovili bomo, da je Puškinovo umevanje natančno nasprotje Čopovega.⁶

Čopov projekt kultiviranja jezika hoče na eni strani prebiti omejenost in zaprtost posameznih ideoloških obzorij v obstoječih govornih praksah, na drugi strani pa hoče izdelati orodje, ki bo omogočilo uspešno občevanje tudi v okoliščinah, ko interpretacija postane problematična. Z jezikovno »omiko« naj bi slovenščina dobila matrico za preklapljanje med ideološkimi obzorji v razmerah ideološkega pluralizma. To orodje za preklapljanje mora biti univerzalno, omogočiti mora, da se katerikoli samonikli govorec, govorka in poslušalec, poslušalka – ujetnika svoje ideologije – emancipirata iz idiotizma svoje govorne prakse in iz njene samoumevnosti. To emancipacijsko »orodje«, univerzalna matrica preklapljanja med ideološkimi obzorji, jamstvo pluralizma in odprto polje za proizvajanje novih in novih ideoloških obzorij je *nacionalni jezik*.⁷

2. predavanje: Prešernova pesniška praksa

Ko bomo predelali Čopov program, se bomo lotili uresničitve tega programa v Prešernovi poeziji. Značilnosti Prešernovega pesnjenja si bomo ogledali ob sonetu *Življenje ječa*. Poskusili bomo odgovoriti na očitno vprašanje: Kako lahko tako izrazito subjektivistična lirika deluje narodotvorno? Pokazali bomo, da ideološki mehanizmi ne delujejo z neposrednim pomenom pesniških izrekov, temveč skoz postopke, ki ta pomen proizvajajo. Ideološki mehanizmi delujejo v materialnosti besedila, ki nam je dostopna s formalno analizo. S tega stališča si bomo ogledali tudi sonet *Na jasni nebi mila luna sveti*.

4 Močnik 1999.

5 Čop 1983 [1833].

6 Pri prikazu Puškinovih jezikovnih pogledov se bomo opirali na spis Ivana Prijatelja *Tip slovanskega skitalca v ruski poeziji* (1953 [1900]). Tako se bomo mimogrede seznanili z vprašanjem neenakomernega razvoja književne vede na Slovenskem.

7 Močnik 1999, 2006.

Obdelali bomo še eno pravzaprav naivno vprašanje: Zakaj je leposlovje ena izmed glavnih opor v zgodovinskih procesih tvorbe narodov? Oblikovanje velikih družbenih skupin, kakršna so narodi, bi, lahko domnevamo, potrebovalo krepko ideološko podlago: močnejšo podlago, kakor pa jo lahko ponudi lepa književnost, ki se menda vzdiguje nad posamezne ideologije in navadno nima neposrednih agitacijskih in propagandnih učinkov, ki bi mobilizirali množice. Navsezadnje je branje samotno opravilo. – Pokazali bomo, da pomen, ki ga ima lepa književnost za tvorbo narodov, izhaja prav iz njene estetske narave. Estetska besedna praksa je tisti diskurzivni način, ki se je emancipiral od zgodovinskih in družbenih pogojev svoje možnosti (Breznik 2009). Je torej način prakticiranja govornice, ki zase zbuja učinek vsesplošne veljavnosti, večnosti, univerzalnosti – ali: nad-ideološkosti, nevtralnosti. Natančneje in v konceptualni govornici: estetski način v govornici je lahko materialna eksistenca nacionalne niče institucije (Močnik 1999). Od tod privilegirana povezava med leposlovjem in zgodovinsko tvorbo nacije.

3. predavanje: Ideologija v sodobnih časnikarskih praksah

V zadnjem predavanju si bomo ogledali ideološke značilnosti v sodobnem časniškem pisanju: balkanizem, »ekonomsko nujnost«, nelagodje kapitalizma. Poskusili bomo ugotoviti, ali nekatere vsaj na površju pluralistične zastavitve ne izhajajo iz podmen, ki so manj razvidne, a so prav zato ideološke stalnice. Ravnali se bomo po načelu, ki smo ga preskusili že ob Prešernu: da ideološki mehanizmi ne delujejo na ravni pomenskih učinkov, temveč skozi besedilne postopke, ki sprožajo te učinke. Ugotovili bomo, da so binarne opozicije priljubljena figura v samonikli ideologiji sodobnega slovenskega časnikarstva. Ti dualizmi se sicer razlikujejo na ravni pomenov, a po strukturi so enolični. Videti je, da množična javna beseda ne premore niti dveh različnih dualističnih shem, ki bi omogočili minimalno pluralistično strukturo. Zdi se, da vsaj v glavnem variira isto shemo, ki jo zapolnjuje z omejenim naborom pomenskih opozicij (Evropa – Balkan; ekonomska nujnost – politična nesposobnost, da bi se ji prilagodili; kapitalizem – grozote ne-kapitalizma ipd.). Vprašali se bomo, kaj se je zgodilo s Čopovim jezikovnim programom na prehodu iz 20. v 21. stoletje: Se je nekdanje neskončno obzorje nacionalnega jezika, ki ga je razgrinjala lepa književnost, zdaj skrčilo na žalosten dualistični obrazec, v katerega nas vklepa prostaštvo množičnih občil?

Literatura

- ALTHUSSER, Louis, 2000 [1970]: Ideologija in ideološki aparati države. *Izbrani spisi*. Ljubljana: Založba / *cf.
BARTHES, Roland, 1957: *Mythologies*. Paris: Seuil.
BARTHES, Roland, 1964: *Éléments de sémiologie. Communications 4*.
BARTHES, Roland, 1967: *Système de la mode*. Paris: Seuil.
BARTHES, Roland, 1990: *Retorika Starih – Elementi semiologije*. Ljubljana: FF, ŠKUC.
BREZNIK, Maja, 2009: *Kultura danajskih darov*. Ljubljana: Sophia.
ČOP, Matija, 1983: *Pisma in spisi*. Uredil Janko Kos. Ljubljana: Mladinska knjiga.
HJELMSLEV, Louis, 1963 [1943]: *Prolegomena to a Theory of Language*. Madison: University of Wisconsin Press.
MOČNIK, Rastko, 1999: *3 teorije. Ideologija, nacija, institucija*. Ljubljana: Založba / *cf.
MOČNIK, Rastko, 2006: *Julija Primic v slovenski književni vedi*. Ljubljana: Sophia.
PRIJATELJ, Ivan, 1953 [1900]: Tip slovanskega skitalca v ruski poeziji. Anton Slodnjak (ur.): *Izbrani eseji in razprave II*. Ljubljana: Slovenska matica.
VOLOŠINOV, Valentin Nikolajevič, 2008 [1929]: *Marksizem in filozofija jezika*. Ljubljana: SH.